KARADAVUT, A. (2022). "Eski Uygurca Budist Metinlerde "Sonsuz" Kavram Alanı".
***Karadeniz Araştırmaları*. XIX/75: 909-922.**

ESKİ UYGURCA BUDİST METİNLERDE "SONSUZ" KAVRAM ALANI

Arda KARADAVUT*

ÖZ

İnsanoğlunun sonlu bir varlık olması onu tarih boyunca sonsuzu anlamaya, aramaya ve bulmaya yönlendirmiş ve sonsuz kavramı bugüne kadar felsefe, fizik, mantık ve matematik gibi çeşitli disiplinlerin yanı sıra teolojinin de üzerinde durduğu ve çeşitli şekillerde açıklama getirdiği bir kavram olmuştur. Sonsuz kavramına ait Batı'daki ilk kaynaklar Antik Yunan filozoflarından Anaksimandros'a aittir. O, sonsuzu apeiron "sınırsız" kavramıyla ifade etmiştir. Doğu'daki ilk kaynaklar ise Hindistan kökenli dinlerin kutsal kitaplarında görülür. Örneğin Budist sutralarda geçen kolti nayuta ikilemesi sayılamayacak kadar çok olanı niteleyen bir ifadedir. Surya Prajnapti adlı bir eserde sayılar sayılabilir, sayılamaz ve sonsuz olmak üzere üçe ayrılır. IX. yüzyıldan itibaren büyük bir çoğunluğu Budist olan Uygurların Budizm'e ait kutsal kitaplardan yaptığı çevirilerde de sonsuz anlamına gelen pek çok sözcük bulunmaktadır. Bu çalışmada Budist Uygurlara ait dinî metinlerden hareketle Eski Uygurcadaki sonsuz kavram alanı incelenecek ve eski Uygurların bu kavramı nasıl algıladıkları dil-düşünce ilişkisi üzerinden ortaya koyulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Budizm, Eski Uygurca, Kavram, Kavram Alanı, Sonsuz.

THE CONCEPT FIELD OF "INFINITE" IN OLD UYGHUR BUDDHIST TEXTS

ABSTRACT

As humans are finite beings, they have sought to understand and find the infinite throughout history. Theologians, philosophers, physicists, logicians, and mathematicians among those of other disciplines have all emphasized and tried to explain the notion of infinity in different ways. Ancient Greek philosopher Anaximander was one of the first Westerners to delve into this topic. Indian holy books serve as the first Eastern examples. In Buddhism, the concept colti nayuta literally meaning too many to count expresses infinity. One particular manuscript, the Surya Prajnapti, divides numbers into those that are countable, uncountable, and infinite. Several Old Uyghur translations of Buddhist texts contain many a word that loosely describes infinity. This study will explore that, and examine how the Uyghurs used to perceive infinity by examining between language and thought.

Keywords: Buddhism, Old Uyghur, Concept, Concept Field, Infinite.

Araştırma Makalesi
Makale Gönderim Tarihi: 08.07.2022; Yayına Kabul Tarihi: 01.09.2022
* Dr. Öğr. Üyesi, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ZONGULDAK; ORCID: 0000- 0001- 9059- 0873, E-posta: arda.karadavut@hotmail.com

1. Giriş

Çalışmanın giriş bölümünde *kavram* ve *kavram alanı* terimleri üzerinde durulacaktır.

1.1. Kavram

Kavram, Güncel Türkçe Sözlük'te "bir nesnenin veya düşüncenin zihindeki soyut ve genel tasarımı, mefhum, fehva, konsept, nosyon" şeklinde tanımlanır (URL 2). Dilbilimsel açıdan kavram, varlıkların veya eylemlerin ortak özelliklerine dayanılarak yapılan genel bir sınıflama olarak tanımlanabilir. Aksan, kavramı şu şekilde açıklar:

> *"Kavramlar insanın çevresindeki nesnelere, olay ve durumlara ait kişisel gözlem ve deneyimlere dayanan tasarımların zihinde yer eden ve bir soyutlamayla dile dönüşen yönüdür, göstergelerin gösterilen yanıdır. Bir dilin sözvarlığını temel alarak da kavramı kabaca bir tanımla bir sözlükte madde başı olarak yer alan sözcükler biçiminde tanımlayabiliriz."* (2006, s. 41)

Somut ve soyut olmak üzere ikiye ayrılan kavramların insan zihnindeki tasarımı bireyin içinde bulunduğu çevreye, bilgi birikimine ve ruhsal durumuna göre değişse de bir kavramın aynı dilin konuşurlarının zihninde genel bir tasarımı mevcuttur. İşte bu genel tasarımlar tümevarım sonucu ulaşılmış, sözlükte madde başı olan kavramlardır.

Karaağaç, bu tümevarımı *kavramlaştırma* terimiyle ifade eder ve şu şekilde açıklar:

> *"Varlık ve eylem adlarından oluşan sözlük birimleri, varlık ve eylemlerin özelliklerine inmeksizin, onları kavramlar hâlinde bildirirler. Bu birimler, sosyal birer genellemedirler ve nesiller arası aktarılan bir sosyal mirası temsil ederler. Bütün sözlük birimleri, genelleştirilip kavramlaştırılarak elde edilmiş yapılardır; sözlük maddeleri, aynı türden olan varlık ve eylemlerin ortak adlarıdır."* (2013, s. 531)

1.2. Kavram Alanı

Sözcüklerin anlamını temel alan "kavram alanı" Ipsen tarafından ortaya atılan ve Trier ile Weisgerber tarafından geliştirilen bir kuramdır (Balcı, 2019, s. 113). Anlamları birbirine benzeyen sözcükler Trier tarafından bu adla açıklanmaya çalışılmıştır.

Karçığa, Trier'in kavramsal alan ile ilgili düşüncelerini şu şekilde ifade etmektedir:

a) Sözcüğün anlamı, aynı sözcüğün veya terim alanındaki diğer sözcüklerin anlamlarına bağlıdır.

b) Sözcük alanı mozaik benzeri bir dilin tüm sözcük alanlarının toplamını ve kendi kendine yeten bir gerçeğin resmini yansıtır.

c) Eğer bir sözcük bir anlam değişikliği yaşarsa tüm sözcük alanının yapısı değişir. Artzamanlı sözcük araştırmaları ve kavramsal alan araştırmasıyla sözcüklerin anlam boyutu netleştirilebilir.

Trier tarafından bir mozaiğe benzetilen sözcükler birleşerek bir bütün meydana getirirler. Her bir sözcüğün aynı kavram alanında bir rolü vardır ve bu kavramlar hem birbirlerine komşudur hem birbirlerini sınırlar hem de birbirlerinin anlam alanının oluşmasına katkıda bulunurlar (2015, s. 104).

Türkiye'de kavram alanı kuramıyla ilgilenen araştırmacılardan Aksan, kavram alanını *"Birbiriyle ilişkili ve birbirine yakın kavramların, eşanlamlıların, içinde düşünüldükleri alan"* şeklinde tanımlar (1971, s. 254). Ayrıca Aksan, insanın dünyayı anadilinin penceresinden tanıdığını ve kavramların, kavram alanlarının o dile özgü olduğunu ifade eder (2006, s. 43).

Hengirmen, kavram alanını *"Birbirine yakın, birbirini çeşitli açılardan bütünleyen, aralarında ortak bir bağ bulunan kavramların oluşturduğu bütünlüktür."* biçiminde tanımlar ve örnek olarak *sevmek, hoşlanmak, beğenmek, hayran olmak, takdir etmek, imrenmek, âşık olmak* fiillerinin bir kavram alanı oluşturduğunu söyler (1999, s. 246).

1.3. Sonsuz Kavramı

Felsefe tarihinin en eski sorunlarından biri olan ve Antik Yunan'dan itibaren sorgulanan *sonsuz* kavramı varlık, sayı, zaman gibi kavramlarla iç içe olması nedeniyle matematik, fizik gibi bilimlerin de açıklamaya çalıştığı bir kavram olmuştur.

Ural, *sonsuz* kavramının farklı alanlarda kullanılıyor olmasının farklı sonsuzların olabilirliği sonucunu da beraberinde getirdiğini, örneğin matematikteki sonsuz ile fizikteki sonsuz arasında bir farkın olması gerektiğini söyler. Çünkü matematiksel sonsuz tamamen tasarımlar alanına, diğeri ise içinde yaşadığımız fizik nesneler dünyasına ilişkindir (2008, s. 73)

Sonsuzluk Antik çağ matematikçilerinin eksikliğini çektiği fakat zihinsel bilgiye dönüştüremedikleri bir kavram iken XVII. ve XVIII. yüzyılda fiziksel olayların açıklanabilmesi için ortaya atılan sonsuz küçükler hesabı *sonsuz* kavramı için çok önemli bir adımdır. XX. yüzyıldan itibaren Cantor'un "sonlu ötesi sayılar teorisi" sonsuzluğun sistematik bir disiplin olmasını sağlamıştır (Akbulut vd. 2005, s. 549).

Fizikteki sonsuzluk kavramı matematikteki kadar karmaşık değildir. Fizikte bir varlığın var olabilmesi için ölçülebiliyor olması gerekir. Ölçülemeyen şeyler fizikçilerin ilgi alanına girmez. Ancak fizikçiler herhangi bir değerin ölçülemeyecek noktaya gelmesini tekillik terimiyle ifade ederler. Kırmacı tekillik terimini şöyle açıklar:

> *"Tekillik bir olay değildir, sonsuz bir yoğunluk hâli veya uzay zamanın durduğu benzer bir şeydir. Genel Görelilik Teorisi ve teorinin özünü belirten uzay zaman sürekliliği, kuantum fiziğinin hüküm sürmeye başladığı noktada bir nevi çöker. Evren tek bir noktaya doğru büzülürken, maddesel içeriği de sıkıştırılmış sıcak bir duruma geçer. Çünkü genel görelilik kuramı zamanda; evrenin hem ısısının, hem yoğunluğunun, hem de eğikliğinin sonsuz olduğu bir noktanın varlığını öngörür. İşte tekillik, böylesi uzay ve zamanın girift desenler içerisinde birbirine geçerek ortaya çıkan çöküntüsü neticesinde meydana gelen delinme sonucu oluşmuş, üç boyutlu olmayan, sıfır hacimli olarak kabul edilen "şey" dir."* (2018, s. 1)

Teolojik açıdan bakıldığında tek tanrılı dinlerde sonsuz, Tanrı'ya ait bir sıfattır. Örneğin İslam'ın kutsal kitabı Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'ın sonsuzluğunu ifade etmek için Arapça *bekâ* "devam etmek, sürekli olmak" sözcüğünden türeyen *bâkî* sıfatı kullanılır. Bunun dışında Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'ın sonsuzluğu ifade etmek için *âhir* ve *hayyün lâ yemût* ifadeleri görülmektedir (Tözlüyurt, 2018, s. 207).

Budizm'deki *sonsuz* kavramı semavî dinlerden farklıdır. Buda'ya göre hiçbir şey yoktur. Evren yoktur, öz yoktur. Budizm'de bu düşünce *shūnyata* kavramıyla ifade edilir. Sanskritçe kökenli *shūnya* veya *shūnyata* "boş, boşluk" anlamına gelen bu kavram, bağımlı oluşum ve öz-doğanın yokluğuyla bağlantılı olarak ortaya çıkmıştır. Bağımlı oluşum, fenomenlerin yalnızca diğer fenomenlerle ilişkileri sayesinde ortaya çıktıkları için, kendilerine ait ayrı bir doğası veya varoluşu olmadığı anlamına gelir. Kendi doğasının yokluğu, diğer fenomenlerden ayrı olarak tek başına var olan bağımsız bir varlığın olmadığı anlamına gelir. Ortak mesaj, tüm fenomenlerin gerçek doğasının tözsellik olmadığı ve varlık ve yokluk kavramlarıyla tanımlanamayacağıdır (URL 1).

Buda, esasen metafizik tartışmalarından daima kaçınmaya çalışmıştır. Buda'ya göre vücudun ruhtan farklı olup olmadığı, ruhun ölümlü veya ölümsüz olduğu, dünyanın sonlu

olup olmadığı gibi sorular benliğin yok edilmesine engel olan felsefî sorulardır. Buda'nın ortaya koyduğu temel inanç esaslarında Tanrı inancı da yoktur.

> *"Budistler, Buda gibi kâinatı kimin yarattığı konusunda ilgisizdirler. Onlar tanrıyı reddetmezler ama onunla ilgilenmezler de. Onlara göre, dünya Tanrı'ya ait bir şey değildir. Dünya insanların hırs ve arzularından ortaya çıkmıştır. Bu sebeple dünyevî her şeyi reddederler. Budizm'de ne politeizm ne monoteizm anlayışı vardır. Zamanla ise şekil değiştiren Budizm'de Buda'nın bizzat kendisi tanrılaştırılmış ve heykelleri yapılarak tapınılmaya başlanmıştır."* (Şarafullina, 2013, s. 21)

Mahayana Budizm'i Buda'nın ortaya koyduğu inanç esaslarından ruhun yokluğu anlayışını reddetmiş ve insan öldükten sonra da yaşamını sürdüren sonsuz ruh anlayışını ortaya koymuştur. Ayrıca Mahayana Budizm'i Buda'yı tanrılaştırmış ve Buda'ya ibadet anlayışını Budizm'e kazandırmıştır (Şarafullina, 2013, s. 38). Mahayana Budizm'i Hindistan'dan Orta Asya'ya ve Çin'e yayılmış, Eski Uygurlar tarafından da benimsenmiş bir Budist mezheptir.

Sonsuza dilbilimsel açıdan bakıldığında kavramın pek çok dilde çokluğu ve belirsizliği ifade ettiği görülmektedir. Türkçede de bu durum söz konusudur. Örneğin: "Ona karşı sonsuz bir sevgi duyuyorum." cümlesinde *sonsuz* sözcüğü çokluğu ifade etmek için kullanılırken "Sana olan sevgim sonsuza kadar sürecek." cümlesinde belirsizliği ifade etmek için kullanılmıştır. Güncel Türkçe Sözlük'te sonsuz için şu anlamlar verilmiştir:

1. Sıfat. Sonu olmayan, ebedî.
2. Sıfat. Ölçülemeyecek kadar çok veya büyük olan.
3. Sıfat. Çok
4. Sıfat. Birçok
5. İsim. Sonu ve sınırı olmayan şey.
6. Sıfat, matematik. Sonu olmayan, her niceliği aşabilen değişken (URL 2).

Görüldüğü üzere çokluk ve belirsizlik kavramları Türkçede *sonsuz* kavramı üzerinden ifade edilebilmektedir. Kuşkonmaz dillerdeki bu durumu şöyle ifade etmiştir:

> *"Her dil, kendi içinde mevcut ifadeyi genişletebilmek için miktar sözcüklerini kullanarak belirsizliğe ulaşmıştır. Bu durum aslında zaman içerisinde insanoğlunun somut düşünceden soyut düşünceye ulaşması ile açıklanabilir. Herhangi bir düşünceyi aktarırken bazen duyulan abartma isteği, zorunlu görülen bir durumun insanlara olumsuz boyutlarını belirtme isteği ya da kutsal olduğu kabul edilen ulaşılamaz bir varlığı veya durumu ifade etmek gibi artırılabilecek farklı unsurları işaretlemek için diller belirsiz çokluk kavramlarını kullanmıştır."* (2021, s. 11)

Bu çalışmada Türkiye Türkçesinde belirsiz çokluğu ifade etmede kullanılan *sonsuz* kavramının Budist Eski Uygurların dinî metinlerinden hareketle Eski Uygurcadaki kavram alanı ortaya koyulacaktır.

2. Eski Uygurcada Sonsuz Kavram Alanı

Çalışmanın bu bölümünde Jens Wilkens'in *Eski Uygurcanın El Sözlüğü* adlı eserindeki *sonsuz* anlamına gelen sözcükler tespit edilerek bu sözcüklerin Eski Uygurca Budist metinlerdeki kullanımları incelenmiştir.

2.1. Alkınçsız

Eski Türkçe *alk-* "bitmek, sona ermek, tükenmek" fiilinden türeyen *alkınçsız*, Eski Uygurcada "sonu olmayan, sonsuz, bitmez, tükenmez, kaybolmayan" (Wilkens, 2021, s. 30) anlamlarında tanıklanan bir sözcüktür. Yapı bakımından *alk-ı-nç-sız* şeklinde olan sözcüğün *alkınç* biçimi Eski Türkçe metinlerde tanıklanmamıştır. Erdal, bu durumu OTWF'deki *-(X)ç* maddesinde açıklar. Eski Uygurcadaki *-(X)nçl(X)g* ekini almış çoğu sözcüğün *-(X)nç* biçiminin tanıklandığını fakat *-(X)nçs(X)z* ekiyle kullanılan her sözcüğün *-(X)nç* biçiminin tanıklanmadığını söyler (1991, s. 275).

> ***Alkınçsız*** *buyan edgü kılınçıg yme algay sizler* "Sonsuz sevapları da kazanacaksınız." (AY/198/21)
>
> *Sekizinç oronta bulguluk* ***alkınçsız*** *agılık atlıg darani nom bo erür.* "Sekizinci yerde bulunacak sonsuz hazine adlı dharani öğreti budur." (AY/330/3)
>
> *Takı yime* ***alkınçsız*** *kögüzlüg bodisvt teŋri burkanka ince tip ötüg ötünti*. "Ve yine sonsuz gönüllü bodhisattva tanrı Burkan'a şöyle (bir) soru sordu." (Kuanşi 96-97)

Sözcük Eski Uygurcada müstakil olarak tanıklandığı gibi ikileme biçiminde de görülmektedir.

> *Sakınguluksuz sözlegülüksüz tıdıgsız arıg süzük* ***alkınçsız tüketinçsiz*** *nom agılıkda ornanıp* "Düşünülmeyen, söylenmeyen, engelsiz temiz, sonsuz dharma hazinesine yerleşip…" (AY 172/11-21)

2.2. Apamu

Kökeni bilinmeyen sözcüklerden biri olan *apamu*, Eski Uygurca metinlerde hem müstakil olarak hem de *+lUg* isimden isim yapma ekiyle genişleyerek *apamulug* şeklinde "sonsuz" anlamında tanıklanan bir sözcüktür. Clauson, sözcüğü *abamu* biçiminde madde başı alır ve kökeninin Hint Avrupa dillerinden biri olabileceğini düşünür (1972, s. 12). Eraslan, sözcüğün Grekçe kökenli olduğunu ve Çincede karşılığının *jung* "sonsuz" anlamında olduğunu belirtir (2012, s. 547).

> ***Abamu****kategi* … "Sonsuza kadar…" (BTTI/D340)
>
> *Alku tınlıg alkınmasar* ***abamu*** *bolgınça ançulayu ok biziŋ yime kut kolunçlarımız anı teg ok alkınmazun.* "Bütün canlılar nasıl sonsuza kadar ortadan kalkmazsa yine onlar gibi bizim saadet arzularımız da o zamana kadar öylece ortadan kalkmasın." (ETŞ/13A/46)
>
> *Kamag kirtüdin kelmiş köni tüz tuyuglularnıŋ çın kirtü yörüg yolı üze yarlıkamış* ***apamulug*** *meŋü nırvannıŋ barın biltürteçi ukturtaçı…* "Bütün doğrudan gelmiş dürüst bilinçlilerin doğru yolu üzerine buyurduğu sonsuz nirvananın varlığını bildirecek, anlatacak…" (AY/34o/22)

2.3. Apramani

Sanskritçe aslı *apramāṇā* olan sözcük Eski Uygurcada "sonsuzluk, hudutsuzluk" anlamlarında tanıklanır (Wilkens, 2021, s. 56). *Apramāṇā,* Sanskritçede "sınırsız durumlar", "sınırsızlar" veya "sınırsız nitelikler" anlamlarında ve sessizlik meditasyonunun dört aşamasını ifade eden bir terim olarak kullanılır (Buswell vd. 2014, s. 385).

> *Edgü ögli yarlukançuçı köŋülte ulatı tört törlüg* ***apramanilardın*** *tugar* "İyi düşünceli, merhametli ve dört türlü apramanilerden doğar." (BTTXX/0384)

2.4. Buzulmaz

Eski Türkçe *buz-* "yırtmak, yıkmak, bozmak" fiil kökünden türeyen *buzul-* "yırtılmak, yıkılmak, bozulmak" fiil gövdesine *-mAz* ve *-mAksXz* eklerinin getirilmesiyle Eski Uygurcada *sonsuz* kavramını karşılayan iki sözcük meydana getirilmiştir.

Busuşsuz kadgusuz kurug akıgsız ulug meŋilig ***bozulmaz*** *artamaz ürlük inç ölüm…* "Kaygısız, kuru, yüce, sonsuz huzurlu ölüm…" (AY/680/18)

Uzun üdün artamaksız ***bozulmaksız*** *togmaksız öçmeksiz meŋü titir*. "Uzun zaman doğumsuz, sönmesiz sonsuz olur." (AY/55/22)

Abarh atlıg ***bozulmaksız*** *teŋri yirinte…* "Abrah adlı sonsuz tanrı katında…" (AY/143/16)

-mAksXz eki hakkında ayrıntılı bilgi veren Erdal, ekin Eski Uygurcada fiil köklerinden daha çok fiil gövdelerine geldiğini ve kök biçimin failine atıfta bulunma işlevinin olduğunu ifade eder (1991, s. 396).

2.5. Ertinçsiz

Eski Türkçe *ert-* "geçmek, aşmak" fiilinden türeyen *ertinçsiz* sözcüğü Eski Uygurcada "bitmez, tükenmez, sonsuz, ebedi, ölümsüz, tahrip edilemez" (Wilkens, 2021, s. 120) anlamına gelen sözcüklerden biridir. *Ert-i-nç-siz* yapısındaki sözcüğün *ertinç* biçimi Eski Uygurcada tanıklanmamıştır. *Ertinçsiz* sözcüğünün yanı sıra yine *ert-* fiil kökünden türeyen *ertmeksiz* "ölümsüz, kalıcı, ebedi, sonsuz" (Wilkens, 2021, s. 120) sözcüğü de Eski Uygurcada *sonsuz* kavramını ifade etmek için kullanılmıştır.

Ertinçsiz *atıkmış kükülmiş sekiz at* "Sonsuz şöhretli ünlü sekiz at" (AY/681/11)

Ertinçsiz *tüketinçsizler birle teŋ tüz üdün emgenürler.* "Sonsuzlarla birlikte eşit zaman sıkıntı çekerler." (BTT/XXV/2142)

Ertmeksiz *ulug meŋide odgurak uz ornatdaçı…* "Sonsuz büyük sevinçte şüphesiz iyi yerleşecek…" (AY/683/22)

2.6. Kıdıgsız

Eski Türkçe *kıdıg* "kıyı, kenar" sözcüğüne yokluk bildiren *+sXz* isimden isim yapma ekinin getirilmesiyle meydana gelen sözcük Eski Uygurcada *sonsuz* kavramını karşılamada kullanılan işlek sözcüklerden biridir. Sözcük, metinlerde genellikle *uçsuz kıdıgsız* ikilemesinde *uçsuz* sözcüğüyle birlikte tanıklanır.

Ulug bulıt ***kıdıgsız*** *küü* "Büyük bulut, sonsuz ses…" (AY/34d/38)

Kök kalıg neteg uçsuz ***kıdıgsız*** *erser…* "Gökyüzü ne kadar uçsuz bucaksız ise..." (AY/113/12)

Bo üç miŋ ulu miŋ yirtinçü yir suv içi sansız sakışsız uçsuz ***kıdıgsız*** *tüü törlüg öŋi öŋi adruk adruk erdinilig ağılıklar top tolu közünür* "Bu üç bin ulu bin yeryüzünde sayısız, uçsuz bucaksız, bin bir türlü, çeşit çeşit mücevherler hazineler dopdolu görünür." (AY/312/11)

Bugün Türkiye Türkçesinde bu ikilemedeki *kıdıgsız* sözcüğünün yerini *bucaksız* sözcüğü almıştır ve ikileme *uçsuz bucaksız* şeklinde "sonu görülmeyecek kadar geniş olan" anlamında kullanılmaya devam etmektedir.

2.7. Kolusuz

Eski Uygurca *kolu* "zaman, ölçü" sözcüğüne *+sXz* ekinin getirilmesiyle meydana gelen *kolusuz,* Eski Uygurca metinlerde "aşırı, sayısız, çok sayıda, sonsuz, sınırsız,

ölçülemez, ölçüsüz, hesapsız" (Wilkens, 2021, s. 391) anlamlarında tanıklanan bir sözcüktür.

Lakşanlıg edgüleriŋiz ***kolusuz*** *kök kalık teg teŋlençsiz titir* "İyilikleriniz ve güzellikleriniz sonsuz, gökyüzü gibi ölçülemezdir." (AY/451/6)

Kolusuz metinlerde tek başına bulunabildiği gibi *ülgüsüz* "sayısız, sonsuz" sözcüğüyle birlikte ikileme şeklinde de görülmektedir.

İyin ögirmekdin turmış buyan edgü kılınç erser sansız sakışsız ülgüsüz ***kolusuz*** *titir.* "Dolayısıyla sevinmekten meydana gelmiş iyi davranış ise sayısız ve sonsuzdur." (AY/156/20)

Et özin köŋülin ülgüsüz ***kolusuz*** *açıg tarka emgekler emgenmişlerin anı yene bilinmedin tuyunmadın ertiŋü irinçkençig tsuyurkançıg yorımışların körürler.* "Vücudunu, gönlünü, sayısız ızdıraplar çektiklerini onu yine bilmeden anlamadan fazlasıyla acıyarak uyguladıklarını, yürüdüklerini görürler." (AY/292/21)

2.8. Meŋü

Yazıtlar dönemi Türkçesinden bugüne kadar Türkçede "sonsuz" kavramını ifade etmek için kullanılan en önemli sözcük meŋü'dür. Sözcüğün asıl biçimi *beŋü* olmakla birlikte Eski Uygurca döneminde söz başı dudak ünsüzü /b/nin söz içindeki damak /n/sinin etkisiyle /m/ye dönmesiyle sözcük *meŋü* biçimini almıştır. Şirin, sözcüğün çağdaş Türk lehçelerinin bir kısmında cins ad olarak kullanılmaya devam ettiğini, bazılarında ise tarihsel süreç içerisindeki gibi özel ad olarak kullanıldığını belirtir (2015, s. 112). Sözcüğün özel ad olarak kullanımı eski Uygur hukuk belgelerinde de görülür (Yamada, 1993, s. 322).

Antag ugurı yıkı bar ürlüksüz ***meŋü*** *ermez tip…* "Böyle zamanı fırsatı sonsuz olmaz deyip…" (AY/61/1)

Meŋü *meŋi erip inçip* ***meŋü*** *tip atkantaçı körümke sanmaz.* "Sonsuz huzur olup ancak sonsuz diyerek bağlanılacak görüşten saymaz." (AY/165/9)

Birök biş yapıglar öŋi ol tip tiser ötrü ***meŋü*** *atlıg körüm bolur.* "Eğer beş yapılar farklıdır dense o zaman sonsuz adlı görünüş olur." (AY/374/5)

Meŋü sözcüğü Eski Uygurcada *+lUg* ekiyle genişleyerek *meŋülüg* biçiminde "sonsuzluk" anlamında da tanıklanır.

Artamaksız ***meŋülüg*** *asıgıg birtemleti tanuklayu yarlıkadı erser…* "Bozulmasız sonsuzluk yararını tamamen tanıklayıp buyurdu ise…" (AY/173/2)

Emgeklig taluy ögüzte üner ***meŋülüg*** *meŋike tegirler.* "Izdıraplı denizden çıkıp sonsuzluk huzuruna erişirler." (SY/47)

Sözcük, Türkiye Türkçesinde *bengi* biçimini almış ve "sonu olmayan, hep kalacak olan, ölümsüz, ebedî." anlamını korumaya devam etmiştir. Ayrıca sözcük Türkiye Türkçesinde de *Bengi*, *Bengü*, *Bengi Su* biçimlerinde kişi adı olarak kullanılmaktadır.

2.9. Teŋsiz

Çince *deng* "aynı, benzer" sözcüğüne +sXz ekinin getirilmesiyle oluşturulan sözcük, Eski Uygurca metinlerde "farklı, aşırı, sonsuz" anlamlarında tanıklanmıştır (Wilkens, 2021, s. 699).

Atı kötrülmiş ayagka tegimlig teŋrim biz kamagun sevig taplag köŋülümüz üze ***teŋsiz*** *ülgüsüz sansız asankı kalp üdlertin berü* "Adı yüceltilmiş saygıdeğer tanrım, biz hepimiz sevgili, istekli gönüllerimiz ile sonsuz zamanlardan beri…" (AY/663/7)

2.10. Teŋlençsiz

Teŋ+le-nç+siz yapısındaki sözcük için Clauson (1972, s. 522) ve Erdal (1991, s. 355) "karşılaştırılamaz", Wilkens de (2021, s. 695) "benzersiz, ölçülemez" anlamlarını vermiştir. *Teŋ* adı ve *teŋle-* eylemi Eski Uygurcada görülürken tıpkı *alkınç* ve *ertinç* biçimleri gibi sözcüğün *teŋlenç* biçimi Eski Uygurca metinlerde tanıklanmamıştır. Sözcük, Eski Uygurca metinlerde "sayılamayan, ölçülemeyen, sonsuz" anlamlarında tanıklanmıştır.

Kim sizler bo iki törlüg ugurın ülgülençsiz ***teŋlençsiz*** *ulug törlüg buyan edgü kılınç kazgantıŋızlar.* "Ki sizler bu iki türlü yolla sonsuz, bin bir türlü sevap kazandınız." (AY/398/9)

teŋlençsiz *biliglig sançanaçavıka anabataptıka telim üküş tılangurmaklıg teŋrilerke yükünür men* "Sonsuz bilgi sahibi sançanavıka çok güzel konuşan tanrılara saygıyla hürmet ederim" (AY 679/21-24)

2.11. Turkaru

Turkaru sözcüğünün kökeni konusunda pek çok araştırmacı görüş bildirmiştir. Poppe, Moğolcadaki Türkçe kökenli zarfları incelediği çalışmasında sözcüğün Türkçe kökenli olduğunu ve Moğolcada sadece *nasu turqaru* "hayat boyunca" kalıp ifadesinde kullanıldığını belirtir. Sözcüğün yapısıyla ilgili olarak da Gabain ile aynı fikirde olan Poppe, sözcüğün *turk-* adına *–garu* yön gösterme hâli ekinin getirilmesiyle oluştuğunu belirtir (1982, s. 411). Şçerbak da sözcüğün Eski Türkçe kökenli olduğunu ifade eder (2019, s. 184). Clauson, sözcüğün kökeniyle ilgili olarak Gabain'in TT VIII'de verdiği turkgaru örneğinin muhtemelen doğru olduğunu ve sözcüğün turk+garu yapısında olduğunu kabul eder (1972, s. 542). Sözcük Eski Uygurca metinlerde "sürekli, her zaman, sonsuz" anlamlarında tanıklanır.

Bo üç törlüg adrukka tükellig katıglanmakın uzun ***turkaru*** *katıglanurlar*. "Bu üç türlü ayrı katlanmayı sonsuz bir şekilde sürdürürler." (AY/209/3)

Bu iki törlüg kut kolunmakıg ***turkaru*** *üzüksüz köni oŋaru kut kolunurlar*. "Bu iki türlü kut dilemeyi sonsuz bir şekilde isterler." (AY/213/1)

Turkaru *bilge içinte bışrunurlar ögretinürler*. "Sonsuz bilgi içinde öğrenirler." (AY/249/24)

2.12. Tüketinçsiz

Türkçe *tüke-* "bitmek, bitmiş olmak, tamamlamak, sonuna gelmek, sonunda olmak, (zaman) dolmak, gerçekleşmek" (Wilkens, 2021, s. 769) fiilinden türeyen *tüketinçsiz* sözcüğü Eski Uygurcada "sonsuz" anlamında tanıklanan sözcüklerden biridir. *Tüke-* kökünden türeyen *tüket-* ve *tüketi* gövdeleri Eski Türkçede tanıklanırken *tüketinç* biçimi tanıklanmamıştır. Sözcüğün Eski Uygurca metinlerde genellikle *alkınçsız* sözcüğüyle ikileme oluşturduğu görülür.

Törtünç nom buşınıŋ tözi neçeke tegi alkınçsız ***tüketinçsiz*** *titir.* "Dördüncü öğreti sadakasının esası ise sonsuza kadardır." (AY/163/4)

Yüz miŋ tümen kalp üdlerte tegi nomlap sözlep ***tüketinçsiz*** *titir*. "Bir milyon kalpa çağlara kadar öğreti söyleyip bitiremezler." (AY/165/5)

Alkınçsız bilge biliglig üze edremler üze ***tüketinçsiz*** *edgü nomda tılangurmaklar üze tıdıgsız bolup…* "Sonsuz bilge bilgili erdemler üzerine sonssuz iyi öğretide tartışmalar ile engelsiz olup…" (AY/170/20)

Eski Uygurcada *tüke-* köküne *–mAksXz* ekinin getirilmesiyle oluşan *tükemeksiz* sözcüğünün de *sonsuz* kavramını karşıladığı görülür.

Nom bulunçıŋa tegürüp alkınmaksız ***tükemeksiz*** *inçkü meŋi üze todurup…* "Öğreti kazancına ulaştırıp sonsuz huzurla doyurup…" (AY/154/9)

Alku tınlıg oğlanların kop emgeklerintin ozguru kutgaru yarlıkap alkınmaksız ***tükemeksiz*** *inçkü meŋi üze kamagunı bir teg inçkülüg meŋilig kılu yarlıkasunlar.* "Tüm insanların bütün ızdıraplarından kurtarıp bitmez tükenmez sonsuz bir huzurla hepsini aynı huzura erdirip buyursunlar." (AY/160/9)

2.13. Tüpsüz

Eski Türkçe tüp "yeryüzü, toprak, yer, kök" (Wilkens, 2021, s. 774) sözcüğüne *+sXz* ekinin getirilmesiyle oluşan sözcük Eski Uygurca metinlerde *kıdıgsız* ve *ulsuz* sözcükleriyle ikileme oluşturarak "dipsiz, sonsuz" anlamlarında tanıklanır.

Burkanlarnıŋ ulsuz ***tüpsüz*** *edgüleri üze ülgü teŋ tutup…* "Burkanların sonsuz iyilikleri üzerine denk tutup…" (AY/136/21)

Uçsuz kıdıgsız ulug emgeklig taluy ögüzdin keçürüp ulsuz ***tüpsüz*** *togmak ölmeklig sansarlıg tegzinçdin taşkaru tartıp…* "Uçsuz bucaksız büyük ızdırap okyanusundan geçirip sonsuz doğum ölüm samsara çarkından çıkarıp…" (AY/430/8)

Alku edgü edremlerig ***tüpsüz*** *kıdıgsız emgeklig taluy ögüzdin ozgurur kutgurur üntürür.* "Bütün iyi erdemleri uçsuz bucaksız sonsuz ızdırap okyanusundan kurtarır." (AY/582/15)

2.14. Uçsuz

Uç "uç, son, hudut, doruk" (Wilkens, 2021, s. 782) sözcüğüne *+sXz* ekinin getirilmesiyle meydana gelen sözcük Eski Uygurcada genellikle *kıdıgsız* sözcüğüyle ikileme şeklinde kullanılarak "sonsuz" anlamında tanıklanır.

Kök kalıg neteg ***uçsuz*** *kıdıgsız erser…* "Gökyüzü ne kadar sonsuz ise…" (AY/113/12)

Edgü edremler kolusı üze ***uçsuz*** *kıdıgsız itilsün*. "İyi erdemler ölçüsü bakımından sonsuz olsun." (AY/354/13)

Bo üç miŋ ulug miŋ yirtinçü yir suv içi sansız sakışsız ***uçsuz*** *kıdıgsız tüü törlig öŋi öŋi adruk adruk erdinilig ağılıklar top tolu közünür.* "Bu üç bin ulu bin yeryüzü sayısız, uçsuz bucaksız, çeşit çeşit, renk renk, farklı farklı, mücevherler dopdolu görünür. (AY/312/11)

2.15. Ulsuz

Eski Türkçe *ul* "kök, temel" sözcüğüne *+sXz* ekinin getirilmesiyle oluşan sözcük Eski Uygurcada *tüpsüz* "dipsiz, sonsuz" sözcüğüyle ikileme şeklinde *sonsuz* kavramını karşılamak için kullanılır. Clauson, *ul* sözcüğünün "duvar temeli, kök" anlamına geldiğini belirtmiş (1972, s. 124), ancak *ulsuz* sözcüğünü madde başı olarak almamıştır. Räsänen, *ul* sözcüğünün Eski Uygurcada "zemin", Orta Türkçede ise "temel, kök" anlamında kullanıldığını belirtmiş, *ulsuz* sözcüğüne ise değinmemiştir (1969, s. 512). Wilkens, *ul* için "ayak tabanı, tekerlek çemberi" anlamlarını vermiş, "kök, temel, zemin" anlamlarına değinmemiştir. *Ulsuz* içinse Wilkens "temelsiz, nedensiz, dipsiz, aşırı, ölçüsüz, sınırsız, sonsuz" anlamlarını vermiştir (2021, s. 789).

Burkanlarnıŋ ***ulsuz*** *tüpsüz edgüleri üze ülgü teŋ tutup…* "Burkanların sonsuz iyilikleri üzerine denk tutup…" (AY/136/21)

Burkanlarnıŋ ***ulsuz*** *tüpsüz edgüsin ince bar erser…* "Burkanların sonsuz iyilikleri ne kadar varsa…" (AY/351/16)

Uçsuz kıdıgsız ulug emgeklig taluy ögüzdin keçürüp ***ulsuz*** *tüpsüz togmak ölmeklig sansarlıg tegzinçdin taşkaru tartıp…* "Uçsuz bucaksız büyük ızdırap okyanusundan geçirip sonsuz doğum ölüm samsara çarkından çıkarıp…" (AY/430/8)

2.16. Ülgüsüz

Eski Türkçe *ülgü* "ölçü boyut" sözcüğüne *+sXz* ekinin getirilmesiyle oluşan sözcük Eski Uygurcada "sayısız, hesapsız, sınır tanımayan, ölçülemez, sonsuz, hudutsuz, sınırsız" anlamlarında tanıklanır (Wilkens, 2021, s. 823). Clauson *ülgü* sözcüğünün kökü için varsayımsal bir **ül-* kökü tasarlar. Buna gerekçe olarak sözcüğün biçim ve anlam açısından *üle-* fiiinden türetilemeyeceğini gösterir (1972, s. 142).

İyin ögirmekdin törümiş buyan edgü kılınç erser sansız sakışsız ***ülgüsüz*** *kolusuz titir.* "Sevinmekten türemiş iyi davranış ise sayısız hesapsız, sınırsız sonsuzdur." (AY/156/20)

Nomlug tilgen evirip ***ülgüsüz*** *sansız tınlıgların ozguru kutgaru yarlıkadılar.* "Öğreti tekerleğini çevirip sayısız hesapsız, sonsuz canlıları kurtarıp buyurdular." (AY/174/15)

Ötrü sinhanımıtaprabangarı atlıg bodisatav ***ülgüsüz*** *kolti erüş üküş kuvragı birle olormış orunlarıntın örü turup…* "Simhadvajāpratıhataprabhamkara adlı Bodisavat sonsuz pek çok topluluk ile oturduğu yerden kalkıp…" (AY/201/13)

Ülgüsüz sözcüğünün yanında aynı kökten türeyen *ülgülençsiz* "ölçülemez, sonsuz, hudutsuz, sınırsız, uçsuz bucaksız" (Wilkens, 2021, s. 823) sözcüğü de Eski Uygurcada "sonsuz" anlamında tanıklanmaktadır.

Teŋrim et'özüŋüz ***ülgülençsiz*** *ulug kutlug titir.* "Tanrım vücudunuz sonsuz, yüce ve kutludur." (AY/350/1)

Kim sizler bo iki törlüg ugurın ***ülgülençsiz*** *teŋlençsiz ulug törlüg buyan edgü kılınç kazgantıŋızlar.* "Ki sizler bu iki türlü yolla sonsuz, bin bir türlü sevap kazandınız." (AY/398/9)

Anı üçün y(e)me kavşiki-y-a ötügeçi bolmaktın törümiş edgü kılınç ***ülgülençsiz*** *teŋlençsiz yoleştürgülüksüz titir*. "Ey Kauśika! Onun için ricacı olmaktan kaynaklanan iyi davranışlar sonsuz ve benzersizdir." (AY/163/13)

2.17. Ürlük

Eski Türkçe *ür* "uzun zamandır, epeyden beri, epeydir, uzun zaman, müddet, süre" sözcüğüne *+lXk* ekinin getirilmesiyle oluşan sözcük Eski Uygurcada "ebediyet, sonsuzluk, dayanıklılık" anlamlarında tanıklanır (Wilkens, 2021, s. 827). Sözcüğün *ürlüksüz* biçimi ise Eski Uygurcada "geçici, fâni" anlamlarında kullanılır.

Montag ilig adaklartın öŋi üdrülüp yöleştürgülüksüz ***ürlük*** *erip…* "Bunun gibi el ve ayaklardan ayrılıp benzersiz sonsuz olup…" (AY/33/1)

Bozulmaz artamaz ***ürlük*** *inç ölüm nırvan balıklıg…* "Bozulmaz çürümez sonsuz huzurlu Nirvana şehirli…" (AY/680/18)

Ürlük *bulturtuŋuz "Sonsuzluğa kavuşturdunuz."* (ETŞ/7/120)

Ürlük, metinlerde *+lXg* ekiyle genişleyerek *ürlüklüg* "sonsuz, ebedî" biçiminde de görülür.

Ol et öznüŋ işi ködügi yme anı teg ök alkınmaz üçün anın ***ürlüklüg*** *meŋü tip titir*. "O vücudun işi gücü de onun gibi bozulmadığı için sonsuzdur, ebedîdir." (AY/62/1)

Akıgsız ***ürlüklüg*** *paoşın et'öz üzeki arıg ıduk biş yapıgıg bulmak erür*. "Daimi, sonsuz Sambhogakāya vücüdu üzerindeki kutsal beş yapıyı bulmaktır." (AY/34p/15)

2.18. Üzlünçüsüz

Eski Türkçe *üz-* "kesip koparmak, bölmek, ayırmak" (Wilkens, 2021, s. 832) sözcüğünden türeyen *üzlünçüsüz* sözcüğü Eski Uygurca metinlerde "sonsuz" anlamında tanıklanmaktadır (Wilkens, 2021, s. 833). Yine *üz-* kökünden türeyen *üzlün-* "sona ermek" ve *üzlünçü* "son" sözcükleri de Eski Uygurca metinlerde *son* kavram alanına ait sözcüklerdir.

İki yigirmi yıl tüni küni ***üzlünçüsüz*** *paşantak atlıg yağış yagadımız*. "On iki yıl gece gündüz sonsuz Paşandika kurbanı sunduk. (Mait/10/33)

Sonuç

Bu çalışmada Eski Uygurca Budist metinlerdeki *sonsuz* kavram alanına ait yirmi beş sözcük incelenmiş ve şu sonuçlara varılmıştır:

1. *Sonsuz* kavram alanındaki yirmi beş sözcüğün yirmi üçü Türkçe, biri (apramani) Sanskritçedir. *Apamu* sözcüğünün köken dili ise tespit edilememiştir. Çalışmada incelenen sözcüklerin on biri fiil kökünden, on dördü ad kökünden türetilen sözcüklerdir.

2. *Sonsuz* kavram alanına giren sözcüklerin çalışmaya alınan örnek cümlelerdeki görevleri şu şekildedir:

	Ad	**Sıfat**	**Zarf**
Alkınçsız	-	4	-
Apamu	-	-	2
Apamulug	-	1	-
Apramani	1	-	-
Buzulmaz	-	1	-
Buzulmaksız	1	1	-
Ertinçsiz	1	1	-
Ertmeksiz	-	1	-
Kıdıgsız	1	2	-
Kolusuz	1	2	-
Meŋü	1	2	-
Meŋülüg	2	-	-
Teŋsiz	-	1	-
Teŋlençsiz	-	2	-
Turkaru	-	1	2
Tüketinçsiz	2	1	-
Tükemeksiz	-	2	-
Tüpsüz	-	3	-
Uçsuz	2	1	-
Ulsuz	-	3	-
Ülgüsüz	1	2	-
Ülgülençsiz	2	1	-
Ürlük	2	1	-
Ürlüklüg	1	1	-
Üzlünçüsüz	-	1	-

3. Tablodan görüldüğü üzere *sonsuz* kavram alanına giren sözcükler Eski Uygurcada ad, sıfat ve zarf olarak tanıklanabilmektedir. Sözcüklerin sıfat ve zarf olarak tanıklandıkları durumlarda Türkiye Türkçesindeki gibi çokluğu ve belirsizliği işaretledikleri görülmektedir. Örneğin *Alkınçsız buyan edgü kılınçıg yme algay sizler* cümlesinde *alkınçsız* sözcüğü cümlede sıfat görevinde çokluğu işaretlemek için kullanılırken *Abamukategi…* ifadesinde *abamu* sözcüğü zarf görevinde belirsizliği işaretlemek için kullanılmıştır.

4. Sözcükler örnek cümlelerde tek başlarına tanıklanmalarının yanı sıra ifadeyi kuvvetlendirmek, nesnenin niteliğini abartmak amacıyla ikileme, üçleme ve dörtleme şeklinde de görülmüştür. Eski Uygurca Budist metinlerde verilmek istenen mesajı daha güçlü kılmak, tanrıları ve o dinin kutsallarını övmek veya akılda kalıcılığı sağlamak amacıyla sıklıkla ikilemelere başvurulduğundan *sonsuz* kavram alanına giren sözcüklerin de ikileme, üçleme hatta dörtleme şeklinde kullanılması dönemin dil özelliklerini yansıtmaktadır.

5. Sonuç olarak *sonsuz* kavramının Eski Uygurca Budist metinlerdeki kavram alanı incelendiğinde eski Uygurların *sonsuz* kavramını *bitmeyen*, *bozulmayan*, *geçilmeyen*, *dibi olmayan*, *sınırı olmayan*, *tükenmeyen*, *ucu olmayan*, *kesintisiz olan*, *sürekli olan* bir şey olarak algıladıkları görülmektedir. *Sonsuz* kavram alanına giren sözcüklerin Eski Uygurcada da Türkiye Türkçesindeki gibi belirsizliği ve çokluğu işaretlemede kullanıldıkları ortaya çıkarılmış, bu durumun kutsalları övmek veya fizikî dünyada ölçülemeyecek kadar büyük olan şeyleri ifade etmek için dinî metinlerde daha fazla görüldüğü tespit edilmiştir.

Kısaltmalar

AY: Altun Yaruk (bkz. Kaya, 1994).

BTTI: Berliner Turfan Texte I (bkz. Kara, Zieme, 1971).

BTTXX: Berliner Turfan Texte XX (bkz. Zieme, 2000).

BTTXXV: Berliner Turfan Texte XXV (bkz. Wilkens, 2007).

ETŞ: Eski Türk Şiiri (bkz. Arat, 1965).

Kuanşi: Kuanşi İm Pusar (bkz. Tekin, 1993).

Mait: Maitrisimit Nom Bitig (bkz. Tekin, 1980, 2019).

OTWF: Old Turkic Word Formation I-II (bkz. Erdal, 1991).

SY: Sekiz Yükmek (bkz. Oda, 2015).

TTVIII: Turkische Turfan Texte VIII (bkz. Gabain, 1954).

KAYNAKÇA

AKBULUT, K. - L. AKGÜN (2005). "Matematik ve Sonsuzluk". *Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi.* 11: 548-559.

AKSAN, D. (1971). "Kavram Alanı-Kelime Ailesi İlişkileri ve Türk Yazı Dilinin Eskiliği Üzerine". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten:* 253-263.

AKSAN, D. (2006). *Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*. Ankara: Engin Yayınevi.

ARAT, R. R. (1965). *Eski Türk Şiiri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

BALCI, H. A. (2019). "Dilbilimsel Açıdan Argoda 'Kabadayı' ile İlgili Sözcüklerin Kavram Alanı". *I. Uluslararası Beydağı Sosyal ve Beşeri Bilimler Kongresi Kitabı:* 111-121.

BUSWELL, R. - D. LOPEZ (2014). *The Princeton Dictionary of Buddhism*. Princeton and Oxford: Princeton University Press.

CLAUSON, G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford: Clarendon Press.

ERASLAN, K. (2012). *Eski Uygur Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

ERDAL, M. (1991). *Old Turkic Word Formation I-II*. Wiesbaden: Harassowitz.

HENGİRMEN, M. (1999). *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Engin Yayınevi.

KARA, G. - P. ZIEME (1971). *Fragmente der uigurischen Version des "Jin gangjing" mit den Gāthās des Meister Fu*. Berlin: Akademie Verlag.

KARAAĞAÇ, G. (2013). *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

KARÇIĞA, S. (2015). *Dede Korkut Kitabı'nın Anlam Bilimsel Çözümlemesinde Kavram Alanının Rolü*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

KAYA, C. (1994). *Uygurca Altun Yaruk, Giriş, Metin ve Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

KUŞKONMAZ, E. (2021). *Eski Uygurcada Belirsizlik İfade Eden Çokluk Sözcükleri*. Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

ODA, J. (2015). *A Study of the Buddhist Sūtra Called Säkiz Yükmäk Yaruq or Säkiz Törlügin Yarumïš Yaltrïmïš in Old Turkic*. Turnhout: Brepols.

POPPE, N. (1982). "On Some Mongolian Adverbs of Turkic Origin". *Acta Orientalia Akademiae Scientiarum Hungaricae.* XXXXVI: 405-411.

RÄSÄNEN, M. (1969). *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen*. Helsinki: Suomalais Ugrilainen Seura.

ŞARAFULLİNA, A. (2013). *Budizm'de ve Tibet Budizmi'nde İnanç Esasları.* Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

ŞÇERBAK, A. (2019). *Eski Dönem Türk-Moğol Dil İlişkileri*. (çev. Rysbek Alimov). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

ŞİRİN, H. (2015). *Kül Tigin Yazıtı Notlar*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.

TEKİN, Ş. (1993). *Uygurca Metinler I Kuanşi İm Pusar*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

TEKİN, Ş. (2019). *Uygurca Metinler II Maytrsimit*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

TÖZLÜYURT, M. (2018). "Kur'an'da Allah ve İnsanın Sonsuzluğu Üzerine Bir İnceleme". *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [BOZİFDER].* XIII/13: 185-212.

URAL, Ş. (2008). "Sonsuzun Kavranılması I". *Sonsuzluk ve Görelilik, Mantık, Matematik ve Felsefe III. Ulusal Sempozyum Bildirileri.* İstanbul: İKÜ Yayınları: 73-90.

WILKENS, J. (2007). *Edition des alltürkisch buddhistischen Kšanti Kılguluk Nom Bitig*. Turnhout: Brepols.

WILKENS, J. (2021). *Eski Uygurcanın El Sözlüğü*. Göttingen: Universitätsverlag Göttingen.

YAMADA, N. (1993). *Sammlung Uigurischer Kontrakte*. Osaka: Osaka University Press.

ZIEME, P. (2000). *Vimalakırtinırdeśasūtra*. Turnhout: Brepols.

İnternet Kaynakları

URL 1

Gakkai, S. Erişim Tarihi: 21.03.2022.

https://www.nichirenlibrary.org/en/dic/Content/N/94

URL 2

Güncel Türkçe Sözlük (2022). Erişim Tarihi: 20.03.2022.

https://sozluk.gov.tr/

URL 3

Kırmacı, Ö. F. (2018). Erişim Tarihi: 20.03.2022.

https://bilimdili.com/madde-enerji/fizik/sonsuzlugu-anlamak-2-fizikte-sonsuz-kavrami/